

ЧУЖДИТЕ ЕЗИЦИ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗАКОНИ

Антония Радкова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Настоящата статия представя мястото на чуждите езици в текстовете на българските закони. Българското законодателство регулира използването, владееенето, а също така забранява или задължава употребата на чужди езици в определени случаи. Законите норми са класифицирани като задължаващи, забраняващи, ограничителни, поощрителни и тълкувателни.

Keywords: foreign languages, language policy, Bulgarian law

В съвременния глобален свят чуждите езици са реална част от живота на хората. В България вероятно са много малко хората, които не са се срещали, чували, не им се е налагало да използват някакъв чужд език. Както и всяка друга страна на обществения живот, така и използването, владееенето, забраната за използване и други аспекти, свързани с употребата на чужди езици.

Настоящата статия има за цел да анализира мястото на чуждите езици в българските закони. Нормите в употребата, изучаването и владееенето на чужди езици е сравнително маловажен от юридическа гледна точка въпрос, но в някои области на законодателството се регламентират от държавата и тенденциите в тази регламентация представляват интерес. Допускането, задължението, предписанието или забраната на използването на езици, различни от официалния, в различни области на обществения живот е индикатор за насоките в езиковата политика на държавата. В някои случаи, както ще стане ясно от по-нататъшния анализ, тези насоки са имплицитни, в други са явни и целят провеждането на определени държавни политики.

Сдържащите се в законите, наредбите, постановленията и други нормативни актове текстове, третиращи употребата на езиците, бяха събрани и анализирани от социолингвистична гледна точка. Нормите в законодателството относно чуждите езици засягат няколко аспекта:

- употребата на чуждите езици (на няколко или един чужд език) от граждани на държавата;
- владееенето на чужд или чужди езици от гражданите;
- използването на чужди езици на определени места и ситуации;
- изучаването на чужди езици и др.

Тези норми могат да бъдат както задължаващи, т.е. изискващи определено речево поведение, владеење или използване на чужд език, така и забраняващи, т.е. налагащи ограничаване, въздържане от използване на чужд език.

Конкретна и целенасочена държавна политика в областта на чуждите езици, каквато има в законодателствата на много страни, не е формулирана в нормативните актове, в тях се проследяват насоките в действията на държавата, целите, които се преследват с тях, и факторите, довели до въвеждането на тези норми.

1. Езикова политика

Езиковата и в частност чуждоезиковата нормативна регулация се влияе от няколко фактора. На първо място, езиковата политика на държавата, водена от определени идеологически цели, налага на гражданите си определен тип езиково поведение чрез законите в посока „от горе надолу“. Второ, езиковата практика и породените от нея езикови потребности или възникналите езикови проблеми влияят на езиковата политика „от долу нагоре“. Не е маловажно също така въздействието, което оказва наднационалната и външна спрямо държавата езикова политика, както и глобалните езикови процеси, които протичат в световен мащаб.

2. Термини в нормативните актове

Преди да анализираме конкретните правни норми, е необходимо да представим правните дефиниции на основните термини в тази област. Това са понятията „официален език“, „роден език“, „чужд език“, „майчин език“ и др.

2.1. Официален език

Според чл. 3. на Конституция на Република България „Официалният език в републиката е българският“. Мястото на официалния език не е предмет на анализ в тази статия, но предписанията, засягащи ролята на официалния език, водят до определени норми спрямо езиците, различни от официалния. (по-подробно за мястото официалния език в конституциите виж Сполски 2004: 8 – 13).

2.2. Роден език

В българските нормативни актове терминът „роден език“ се употребява като синоним на „български език“, но не и на термина „майчин език“. Това внася известно терминологично объркване, тъй като се получава, че за част от населението на България родният език се различава от майчиния.

„Български език“ се използва в нормативната база, свързана с образователната политика на държавата. Понятието „роден език“ се използва по отношение на езика на българи, живеещи извън територията на България. Така например програмата на МОН за изучаване на български език от българи, живеещи зад граница, се нарича „Роден език и култура зад граница“, а не „Български език и култура зад граница“, както е названието на предмета „Български език и литература“ и на културно-образователната област „Български език и литература“. Същевременно в други закони и наредби, регламентиращи ролята на българския език в чужбина, като Закона за българите, живеещи извън Република България¹⁾, Постановление за българските

неделни училища в чужбина²⁾ и в други се използва терминът „български език“, а не „роден език“.

2.3. Майчин език

В българската нормативна база понятието „майчин език“ се употребява в няколко различни значения.

1. В документите, свързани с образователната сфера, „майчин език е езикът, на който детето общува в семейството си“⁽³⁾, и като майчини се определят родните (на семейството и рода) езици на българските граждани, различни от официалния български. Споменатите езици са турски, ромски, арменски, иврит.

2. За разлика от образователните нормативни документи в областта на статистиката за майчин се смята всеки роден език, **включително и българският**. Законът за преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г. залага за лицата – обект на наблюдение по време на преброяването, да се събират данни за майчиния им език⁽⁴⁾. Във вариантите за отговор са изброени пет възможни отговора: „български, турски, ромски, друг, не се самоопределям“ (Преброятелна карта 2011: 4).

3. В трети случаи като майчин се определя езикът на държавата по произход, т.е. официалният за определена държава език. Според Наредбата, която регламентира условията и реда на обучение по майчин език и култура на учениците, които са деца на граждани на държави от Европейския съюз, „майчин език“ е официалният език на държавата по произход⁽⁵⁾. Към неопределеността на понятието „майчин език“ (всеки език на семейството и рода, независимо дали е традиционен за населението на България, или не; само традиционните за населението езици, но без официалния български и всички езици, включително и българския), се добавят и неяснотите на понятието „роден език“, представени в предната точка.

2.4. Чужд език

Понятието „чужд език“ се използва на много места в българските закони и други нормативни актове, без да е дадена неговата дефиниция. В повечето случаи по смисъл то се използва за всички езици, различни от българския. В някои случаи се използва за езици, различни от българския и майчиния, например в областта на образованието, където се различават учебните предмети „Чужди езици“ и „Майчин език“; в областта на статистиката, където при проучвания се задават отделни въпроси за майчин език (включващ и българския, както бе посочено по-горе) и за владееене на чужди езици. Например в провежданото от НСИ „Изследване на образованието и обучението на възрастни“, което се провежда във всички страни членки на ЕС по обща методология, има въпрос за ползване на чужди езици.

3. Чуждите езици в българското законодателство

Анализът на българската нормативна база (закони и подзаконови актове – наредби, постановления и правилници, инструкции и др.), показва, че правните норми, засягащи мястото на чуждите езици в публичната сфера, могат да

бъдат разделени според начина на изразяване на правилото за езиково поведение на следните видове. Нормативните актове:

- изискват определено поведение и възлагат задължения на държавата и на други правни субекти да извършват определени действия;
- налагат въздържане от определени действия, насочват към едно пасивно поведение. Те съдържат признаците на поведение, след което следва прилагане на охранителни мерки;
- в определени случаи разрешават, а в други определени случаи забраняват определени действия спрямо речевото поведение на гражданите;
- съдържат благоприятни правни последици при определени условия;
- имат за цел да изяснят нормата.

По-долу ще разгледаме подробно всеки един от тези случаи.

3. 1. **Задължаващите норми** изискват определено речево поведение от гражданите и възлагат задължения на държавата и на други правни субекти да извършват определени действия в това отношение. Като пример на такива норми могат да послужат изискванията за заемане на определени държавни и други длъжности, за които е задължително владеенето на чужд език. Например според Закона за дипломатическата служба „за дипломатически служител може да бъде назначено лице, което владее най-малко два чужди езика, поне единият от които официален за Организацията на обединените нации, или процедурен език, използван от Европейската комисия“⁽⁶⁾. Подобни изисквания има залегнали в много нормативни документи, например в Наредба за изискванията към авиационния персонал, към персонала на туроператори или туристически агенти и др.

Друг тип на задължаващо речево поведение е в случаите, в които се налага използването на чужд език. Някои от тези норми са обект на регулация не само от българското, но и от международното право. Например в редица документи, свързани с патентното право, като международно заявяване на промишлени образци, се изисква оформяне на документацията освен на български и на английски или френски език⁽⁷⁾. Наредбата за техническите изисквания към корабите изисква поставяне на текст на български, английски, немски, френски и холандски език⁽⁸⁾, в Наредбата за категоризиране на плажовете изрично се изисква да се изписва информацията на български, руски, немски, английски и френски език – например „Морски плаж“, „Неохранявана зона“ и др.⁽⁹⁾, тъй като се предполага, че тази информация ще бъде необходима на чуждестранните туристи.

Особен случай на правни норми, задължаващи определено речево поведение на гражданите спрямо чуждите езици в България, са актовете, в които се изисква задължително използване на българския език. На практика, това означава забрана за използване на чужди езици. Според Конституцията „официалният език в републиката е българският“ и това предполага, че чуждите езици са изключени от официалната сфера на общуване в България. Според чл. 36, ал. 2 и 3 на Конституцията „гражданите, за които българският език не

е майчин, имат право наред със задължителното изучаване на българския език да изучават и ползват своя език. Случаите, в които се използва само официалният език, се посочват в закона“.

Вследствие на тази конституционна норма цяла поредица от законодателни актове регламентира как се осигурява използването на официалния език и как се постъпва в случаите, в които има пречки за това. Например такива са законите, засягащи съдебната система, в които неизменно присъства член, задължаващ използването на български език. Според Закона за съдебната власт „производствата пред органите на съдебната власт се водят на български език“ и „протоколите се изготвят на български език“⁽¹⁰⁾. В Гражданския процесуален кодекс на този въпрос е посветена отделна глава „Съдебен език, преводачи и тълковници“⁽¹¹⁾. Според Административнопроцесуалния кодекс „производствата по този кодекс се водят на български език“, а „лицата, които не владеят български език, могат да се ползват от родния си или от друг, посочен от тях, език. В тези случаи се назначава преводач“⁽¹²⁾. По подобен начин е регулирано езиковото протичане на съдопроизводството и в други кодекси и закони: наказателния, административния и др. В законодателството, отнасящо се до административноправния статут на задържаните лица, е регламентирано правото на задържаното лице, когато не владее български език, да бъде информирано за основанията за задържането си на разбираем за него език и да му бъде осигурен преводач или тълковник.

Друга област на общественния живот, в която системно се регламентира използването на официалния език и на чуждите езици, е образованието. Според чл. 5 на Наредба № 2 от 18 май 2009 г. за усвояването на книжовния български език „в училищата, детските градини и обслужващите звена в системата на народната просвета задължително се използва книжовният български език. Учителите са длъжни да преподават учебните предмети на книжовния български език, с изключение на учебните предмети „чужд език“ и „майчин език“ и на учебните предмети на чужд език, когато това е предвидено в учебния план“. Освен това тази Наредба задължава учителите да общуват с децата и учениците, както и помежду си, на книжовния български език както в училищата и детските градини, така и извън тях.

Нормативната база, регулираща изучаването на чужди езици в средното образование, е добре известна, затова няма да се спираме на нея в ограничения обем текст на статията. За разлика от това за чужди езици в сферата на висшето образование има сравнително малко информация. Тя засяга приравняването и признаването на документи, издадени на чужди езици, провеждането на обучение на чужд език в българските учебни заведения, обучението на чуждестранни студенти. По отношение на изучаването и владенето на чужди езици единственото изискване се появява вече в третата квалификационна степен – докторската. Към кандидатите и обучаващите в тази степен има изискване за владене на чужд език при приема на обучение и изпит по време на обучението.

3.2. Забраняващите норми налагат въздържане от определено езиково поведение. Те могат да съдържат признаците на поведение, след което следва прилагане на охранителни мерки. Например в Изборния кодекс е залегнало изискването „предизборната кампания да се води на български език“; за членове на изборителните комисии да се назначават лица, които владеят български език, и жалбите да се подават също на български език. В този кодекс използването на българския език е единственият възможен начин за разлика от предишните примери, където за говорещите език, различен от българския, е регламентиран начин за участие чрез превод.

3.3. Ограничителни са нормите, които в определени случаи разрешават, а в други определени от закона случаи забраняват определени действия спрямо речевото поведение на гражданите. Такива например са наредбите, които регламентирането поставянето на надписи и табели на административни сгради, търговски обекти и др. Според чл. 9 на Наредбата за реда и условията за извършване на търговска дейност на територията на Столичната община „на видно място в близост до входа на обекта задължително се поставя постоянен надпис на български език с фирмата на търговеца. ... Допуска се на витрините да се поставят надписи на чужд език само ако те дублират надписите на български език или представляват търговска марка, фирмен знак (лого)“⁽¹³⁾. В друга наредба на Столична община е записано, че „рекламните послания да не са с текстове, изписани само на чужд език“⁽¹⁴⁾. В подобна наредба на община Шумен е указано, че „Всички текстове в рекламно-информационните елементи се изписват задължително на български език. Те могат да се изпишат допълнително и на чужд език, като надписът може да бъде с размер, не по-голям от този, изписан на български език. Само на чужд език се изписват запазена търговска марка, фирмен знак (лого) или наименование на предприятия или лица с доказана международна популярност“⁽¹⁵⁾. Подобни текстове има в наредбите, издадени от повечето общини в България, като за неспазването им се налагат глоби.

Друг пример за регламентиране на случаите, в които се допуска и съответно не се допуска използването на чужди езици, е Законът за радиото и телевизията. Според чл. 12 на този закон използването на чужд език в радио- и телевизионните предавания се допуска, когато програмите: се разпространяват с образователна цел; са предназначени за български граждани, за които българският език не е майчин; са предназначени за слушатели или зрители от чужбина; се предават чуждестранни радио- и телевизионни програми“⁽¹⁶⁾.

3.4. Поощрителните норми съдържат благоприятни правни последици за владеещия чуждия език при определени условия. Те присъстват в Устройствения правилник на Министерството на външните работи, който предвижда допълнително месечно възнаграждение владеене на трети и следващ чужд език⁽¹⁷⁾. Владеенето и използването на чужд език се признава при условията и по реда на Правилника за езиковата квалификация на служителите в дипломати-

ческата служба. Любопитното за владееето на чужди езици от българските дипломати е диференцирането на заплащането им според езика, например за английски, испански, италиански, немски, полски, португалски, румънски, руски, словашки, словенски, сръбски, украински, френски, хърватски, чешки се полага месечно възнаграждение от 60 лв.; за албански, арменски, грузински, гръцки, датски, естонски, казахски, латвийски, литовски, норвежки, турски, узбекски, унгарски, фински, фламандски, холандски, шведски – 90 лв.; за арабски, вьетнамски, иврит – 120, за индонезийски, китайски, корейски, кхмерски, лаоски, монголски, персийски, пушу, санскрит, суахили, урду, хинди, японски – 120 лв., а за „други непосочени езици“ – 75 лв. „Цената“ на езика вероятно се определя от субективната преценка на авторите на нормата за неговата трудност и честота на владееето му от българи.

3.5. По отношение на **тълкувателните норми** в българското право Конституционният съд има две решения, които изясняват нормата в използването на езиците. Най-обстоятелствено с тези проблеми се занимава решение №11 на КС за Закона за развитие на академичния състав¹⁸). В него се обсъжда първоначалният текст на закона, в който се изисква „рецензиите, становищата, авторефератът на дисертацията и резюмета на трудове трябва да се публикуват както на български, така и на английски език“. Обект на тълкуване е въпросът дали предпочитанието на определен чужд език, в случая английския, не създава привилегия за тези, които владеят този език, и неравнопоставеност за тези, които не го владеят, макар „подобно разрешение може да се срещне и в други закони, които изискват официални документи да бъдат написани на български и на английски език“.

Решението на КС очертава плюсовете и минусите на изискването за задължителна публикация на английски: от една страна, да се даде възможност за по-широко интегриране на българските учени в световната научна общност и в европейския и глобалния научен дискурс. От друга страна, „въвеждането на подобно правило ще направи процедурите финансово по-скъпи и ще ангажира повече усилия от страна на лицата, които искат да заемат съответна научна длъжност или да придобият научна степен, членовете на журита, висшите училища и научните организации. Но тези, които владеят английски език, несъмнено ще са в по-благоприятна позиция в сравнение с всички останали. Въпросът обаче е дали са обективно оправдани тези разпоредби с оглед целта на закона?“ (пак там).

Според Конституционния съд „обществената необходимост не е от такъв характер, че да оправдае неравното третиране в рамките на академичната общност... още повече самият характер на цели научни направления, например хуманитаристиката и голяма част от социалните науки, въобще науките от различни направления, които се занимават с националната идентичност, култура и икономика, прави подобно ограничение в избора за комуникация в една или друга степен неприемливо за тях. Освен това в различните научни направления има установени традиции за езикова комуникация, на които се държи, и не е ра-

бота на закона да се намесва в избора на езика, на който тя да се осъществява“.

Според решението на КС целта на закона може да се постигне и без да се нарушава конституционното изискване на чл. 6, ал. 2 от Конституцията. „Тъй като за науката са характерни свободният и творчески дух на търсене, подобни разпоредби в много по-голяма степен биха се вписвали в особеностите на материята, която регулират, ако те изискваха публикуване на материали, свързани със заемането на академична длъжност или придобиване на научна степен, на някакъв набор от чужди езици“ (пак там).

В резултат на това решение на КС в окончателния вариант на Закона за развитие на академичния състав изискването за публикуване на английски език на материалите, свързани със защитата на дисертацията, отпадна.

Тенденцията към възприемането на английския език в науката е разпространена в някои страни от Западна Европа и води, от една страна, до унификация на езика на науката и улеснява обмяната на научна информация, но от друга, до загуба на интелектуални ресурси в другите езици и затруднения за носителите на езици, различни от английския (Бауд, 2009: 88) Решението на българския Конституционен съд е в съзвучие с втората тенденция в езиковата политика.

Друго решение на КС по отношение на използването на чужд език в България е решение №21 от 14.11.1996 г.¹⁹⁾ в тази негова част, която засяга Закона за радио и телевизия. „Разпоредбата на чл. 22 на Закона за радиото и телевизията въвежда като принципно изискване разпространяването на радио- и телевизионни програми на българска територия да става на български език. В същата разпоредба са изброени и случаите, когато се допуска използване на други езици. Като общо изключение от принципа се предвижда възможността Националният съвет за радио и телевизия да разреши „в отделни случаи“ излъчване или предаване на цели програми или обособени предавания на други езици“.

Конституцията гарантира правото на всеки да изразява мнение и да го разпространява чрез слово – писмено или устно, чрез звук, изображение или по друг начин – чл. 39, ал. 1. Не е установено конституционно ограничение за езика, на който може да се осъществява това право. Нещо повече, съществува конституционно установено право на гражданите, за които българският език не е майчин, да ползват своя език (чл. 36, ал. 2 от Конституцията). Същевременно съдът е длъжен да се съобрази с изричната конституционна норма на чл. 36, ал. 3, според която: „Случаите, в които се използва само официалният език, се посочват в закона“.

Заключение

С настоящата статия се опитахме да направим систематизация на езиковата политика по отношение на чуждите езици в българското законодателство. От направения преглед на българските закони се вижда, че почти няма сфера на обществения живот в България, в която да не се регламентира по някакъв начин мястото на чуждите езици: от ограничаването им през регламентиране на ситуацията, в които те да се или да не се прилагат, до поощряването на

използването им. С посочените примери темата не се изчерпва. Тя е твърде обширна и предполага по-подробен анализ на регулацията по отношение на чуждите езици в отделните сфери: медийна, образователна, съдебна и др.

БЕЛЕЖКИ:

1. Закон за българите, живеещи извън Република България, обн. ДВ. бр.30 от 11.04.2000г.
2. Постановление № 334 от 8 декември 2011 година за българските неделни училища в чужбина, обн. ДВ., бр. 99 от 16.12.2011 г.
3. Правилник за прилагане на Закона за народната просвета, чл. 8, ал.4, обн. ДВ, бр. 68 от 30.07.1999 г.
4. Закон за преброяване на населението и жилищния фонд в Република България през 2011 г., обн. ДВ. бр.39 от 26.05.2009 г.
5. Наредба за условията и реда за осигуряване на безплатно обучение по български език, както и на обучение по майчин език и култура, на учениците в задължителна училищна възраст – деца на граждани на държави членки на Европейския съюз, европейското икономическо пространство и Швейцария, обн. ДВ. бр.50 от 3.07.2009г.
6. Закон за дипломатическата служба, обн. ДВ. бр.78 от 28.09.2007г.
7. Наредба за оформяне, подаване и експертиза на заявки за регистрация на промишлен дизайн, обн. ДВ. бр.9 от 1.02.2000г
8. Наредба за техническите изисквания към корабите, плаващи по вътрешните водни пътища, обн. ДВ. бр.9 от 3.02.2009г.
9. Наредба за категоризиране на плажовете, обн. ДВ. бр.26 от 25.03.2005г.
10. Закон за съдебната власт, обн. ДВ. бр. 64 от 7.08.2007г.
11. Граждански процесуален кодекс, обн. ДВ. бр.59 от 20.07.2007г.
12. Административнопроцесуален кодекс, обн. ДВ. бр.30 от 11.04.2006г.
13. Наредба за реда и условията за извършване на търговска дейност на територията на Столичната община, <http://www.sofiacouncil.bg/index.php?page=ordinance&id=53>
14. Наредба за преместваемите обекти, за рекламните, информационни и монументално-декоративни елементи и за рекламната дейност на територията на Столична община, <http://www.sofiacouncil.bg/index.php?page=ordinance&id=80>
15. Наредба за рекламната дейност на територията на община Шумен, <http://www.shumen.bg/doc/06105.htm>
16. Закон за радиото и телевизията, обн. ДВ. бр.138 от 24.11.1998 г.
17. Устройствен правилник на Министерството на външните работи, обн. ДВ. бр. 80 от 13.09.2013 г.

18. Решение №11 на КС за Закона за развитие на академичния състав от 5.10.2010 г. по Конституционно дело № 13 ОТ 2010 Г., обн. ДВ бр.81 от 15.10.2010 г.
19. Решение № 21 от 14.11.1996 г. по Конституционно дело № 19 от 1996 г., обн. ДВ. бр. 102 от 29.11.1996 г.

ЛИТЕРАТУРА

- Boud, D. & Lee, A. (2009). *Changing Practices of Doctoral Education*. Oxon: Routledge.
- Изследване на образованието и обучението на възрастни, НСИ, 2012. <http://www.nsi.bg/bg/content/3537/ползване-на-чужди-езици>
- Преброителна карта (2011). *Преброителна карта за сградите, жилищата и населението*; София: НСИ.
- Spolsky, B. (2004). *Language policy (Key topics in sociolinguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.

REFERENCES

- Boud, D. & Lee, A. (2009). *Changing Practices of Doctoral Education*. Oxon: Routledge.
- Izsledvane na obrazovaniето i obuchenieto na vazrastni, Nacionalen Statisticheski Institut, 2012. <http://www.nsi.bg/bg/content/3537/polzvane-na-chuzhdi-ezitsi>
- Prebroitelna karta (2011). *Prebroitelna karta za sgradite, zhilishtata i naselenieto*; Nacionalen Statisticheski Institut.
- Spolsky, Bernard.(2004), *Language policy (Key topics in sociolinguistics)*. Cambridge: Cambridge University Press.

FOREIGN LANGUAGES IN BULGARIAN LAW

Abstract. This article presents the use of foreign languages in Bulgarian statutory texts. Bulgarian law regulates the usage, knowledge, prohibition or obligation to use foreign languages in different spheres of public life. Legal stipulations concerning foreign languages are classified as obligation, prohibition, restriction, promotion and construal.

✉ **Dr. Antonia Radkova, Assoc. Prof.**
University of Sofia
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: antoniaradkova@gmail.com